

УДК. 159.922

Ільїна Ю.Ю.
Кандидат біологічних наук,
доцент кафедри загальної психології
Харків, Національний університет цивільного захисту України

Я – КОНЦЕПЦІЯ В СТРУКТУРІ ОСОБИСТІСНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ У РАНЬОМУ ЮНАЦТВІ

Постановка проблеми. Особисте самовизначення є центральною проблемою в психології ранньої юності. Це питання досліджувалось видатними психологами (Л.І.Божович, І.В.Дубровіна, Є. Еріксон, І.С.Кон, А.В.Мудрик, С.Л.Рубінштейн та ін.). У дослідженнях було визначено, що самовизначення є основним новоутворенням у старшому шкільному віці. Цей період є сенситивним для формування ціннісних орієнтацій, моральних канонів та професійного самовизначення – запорука майбутнього життєвого шляху. Ці фактори зумовлюють активність самовизначення у ранній юності.

Запропонований нами підхід до вивчення цієї проблеми через призму Я – концепції дозволяє виявити показники особистісного самовизначення, які є запорукою успішності цього процесу і можуть бути використані як база для самовизначення та особистісного росту, так і як показники подальшого дослідження рушійних сил в розвитку особистості у період ранньої юності.

Аналіз досліджень з проблеми. Аналіз публікацій, присвячений «Я-концепції» та особистісному самовизначенню показує, що поняття самовизначення в літературі вживається з різними значеннями. Про самовизначення говорять в особистісному, соціальному, життєвому, професійному, моральному сенсі. Разом з тим під ідентичними термінами мається на увазі різний зміст.

Методологічні основи психологічного підходу до проблеми самовизначення були розкриті С.Л.Рубінштейном, в контексті проблеми детермінації крізь призму висунутого вченим принципу «зовнішні причини діють через внутрішні умови». Тобто ефект впливу залежить від внутрішніх властивостей об'єкта. У цьому контексті самовизначення виступає як само детермінація. Отже, у понятті самовизначення виражається активна природа «внутрішніх умов». У ньому виражається для С.Л.Рубінштейна сутність, зміст принципу детермінізму [9]

Підхід, намічений С.Л.Рубінштейном, розвивала К.А.Абульханова – Славська, на думку якої самовизначення – це усвідомлення особистістю своєї позиції, що формується у середині системи координат відносин. При цьому вона наголошувала, що в залежності від того як складається система відносин формується певний взаємозв'язок самовизначення і суспільна активність особистості [1, 9].

Спроба побудувати загальний підхід до самовизначення особистості розпочата В.М.Сафіним, який вважав, що у психологічному плані сутність самовизначення особистості не може не спиратися на суб'єктивну сторону свідомості, на усвідомлення свого «Я», що є внутрішньою причиною соціального дозрівання. Рушійною силою самовизначення особистості є протиріччя між «хочу – можу», «є», «ти зобов'язаний», які трансформуються в «Я зобов'язаний, інакше не може бути», тобто співвідношення даних елементів є іншим механізмом для самовизначення особистості, без якого неможлива персоніфікація [10].

Аналізуючи вказаний феномен А.В.Мудрик запропонував класифікацію самовизначення [7]. У віковому аспекті досліджувана проблема найбільш змістовно і глибоко подана Л.І.Божович. Вона підкреслює, що потреба в самовизначенні виникає на певному етапі онтогенезу, це авторкою обґрунтовується логікою особистісного та соціального розвитку.

Потреба в самовизначенні розглядається як потреба в формуванні певної смислової системи, в якій відбувається уявлення про світ і про себе. Самовизначення нерозривно пов'язане з такою суттєвою характеристикою, як спрямованість у майбутнє [2].

І.В.Дубровіна, аналізуючи цю проблему, особливу увагу приділяє готовності до самовизначення, тобто готовності молоді до дорослого світу з можливістю зайняти гідне місце в ньому. Дослідниця наголошує, що у юнацькому віці сформовані психологічні утворення та механізми, що забезпечують молодій людині можливості росту її особистості зараз і в майбутньому [6].

У зарубіжній літературі у якості аналогії поняття «особистісне самовизначення» виступає категорія «психосоціальна ідентичність», введена Е.Еріксоном [12]. Центральним моментом, крізь призму якого розглядається становлення особистості, в перехідному, юнацькому віці виникає «нормативна криза ідентичності». Слово «нормативний» має відтінок того, що життєвий цикл людини розглядається як ряд послідовних стадій, кожна з них характеризується спеціальною кризою у відносинах особистості з навколишнім світом, що і сприяє розвитку почуття ідентичності.

На думку Е.Еріксона, основне завдання ранньої юності – це формування у молоді саме почуття ідентичності. Самовизначення як особистісне новоутворення пов'язане з формуванням внутрішньої позиції людини, з усвідомленням себе як члена суспільства. Формування цієї смислової системи передбачає знаходження відповіді на питання про сенс свого існування, про самого себе (Я-концепція).

Р.Бернс поняття Я-концепція визначає як сукупність всіх завдань людини, віднесених до себе [4].

Я концепція виникає у людини в процесі соціальної взаємодії як неминучий і завжди унікальний результат психічного розвитку. Вона виступає у різних аспектах:

- Я – концепція як засіб забезпечення внутрішньої узгодженості;
- Я – концепція як інтеграція досвіду;
- Я – концепція як сукупність очікувань.

Отже, Я – концепція – відносно стійка, більш – менш усвідомлена система уявлень індивіда про самого себе, на основі якої він будує свою взаємодію з іншими людьми і ставиться до себе.

Стан наукової проблеми Я-концепції та особистісного самовизначення свідчить про необхідність її подальшої розробки.

Метою нашого дослідження стало визначення Я-концепції в структурі особистісного самовизначення у юнаків та дівчат у старшому шкільному віці.

Для досягнення мети висунуті наступні завдання:

1. Визначити показники для оцінки характеристик процесу особистісного самовизначення у ранній юності.
2. Дослідити змістовні характеристики Я-концепції та особистісного самовизначення у юнаків та дівчат.
3. Виявити кореляційний зв'язок між Я-концепцією у юнаків і дівчат та процесом їхнього особистісного самовизначення в ранній юності.
4. З'ясувати різницю у характері зв'язку Я-концепції та особистісному самовизначенні між юнаками і дівчатами.

Виклад основного матеріалу.

Для реалізації нашої мети нами було використано три методики: тест «Сенсожиттєвих орієнтацій» (СЖО), який являє собою адаптований варіант «Ціль в житті» Дж. Крамбо та Л.Махоліна, друга – «Ціннісні орієнтації» М.Рокіча і третя – «Полярні профілі».

У діагностичному дослідженні приймали участь школярі 10-х та 11-х класів гімназії № 14 м. Харкова, з них 62 дівчини, 44 юнака. Вік досліджуваних 16-17 років.

При обробці методики «Сенсожиттєві орієнтації» були оцінені характеристики особистісного самовизначення в ранній юності, а саме:

- цілі в житті;
- процес життя або інтерес та емоційна насиченість життя;
- локус контролю – Я (Я – хазяїн життя);

- локус контролю життя або керування життям.

Саме ці показники характеризують успішність процесу особистісного самовизначення і мають значний вплив на особистісний розвиток молоді людини. Отримані результати дозволили визначити зміст образу – Я у старшокласників (таблиця 1).

Таблиця 1

Рангові показники за методикою СЖО у ранній юності

Назва субшкал		Середнє значення		Ранг	
		Дівчата	Юнаки	Дівчата	Юнаки
Ц	Цілі в житті	28,7	29,4	3	2
Пр	Процес життя	34,9	29,8	1	1
Л - К	Локус контролю Я	20,2	19,5	4	4
Л - Ж	Локус контролю життя	29,1	28,4	2	3

Розглядаючи результати дослідження, видно, що старшокласники, незалежно від статі, сприймають життя як цікавий, емоційний та спрямований сенсом процес. Переконаність в тому, що індивід має змогу контролювати своє життя, вільно приймати рішення та втілювати їх у життя, виражена на більш високому рівні у дівчат, а у юнаків домінує наявність або відсутність в житті цілей на майбутнє, які надають життю усвідомленості та перспективу.

Найменш вираженими є показники локус контролю Я, що відповідає за силу особистості. Юнаки і дівчата не мають достатньої свободи вибору для того, щоб побудувати своє життя у відповідності зі своїми цілями та уявленням про сенс.

Наступним кроком нашого дослідження було вивчення особливостей Я-концепції у юнаків та дівчат з використанням методик «Ціннісні орієнтації» М.Рокіча та «Полярні профілі». Проаналізуємо отримані результати.

Методика «Ціннісні орієнтації» М.Рокіча спрямована на активне визначення своєї позиції відносно суспільно виробленої системи цінностей, визначення сенсу свого існування.

Система ціннісних орієнтацій визначає змістовну сторону спрямованості особистості та складає основу її відношення до оточуючого світу, інших людей та самого себе, основу світогляду.

Аналіз отриманих даних дозволив скласти характеристику ціннісних орієнтацій представників ранньої юності. Дані представлені у таблиці 2.

Таблиця 2

Середні рангові показники ціннісних орієнтацій у старшокласників

Показники (цінності)	Середні значення		Ранги	
	Дівчата	Юнаки	Дівчата	Юнаки
Гроші	3,92	3,91	3	3
Сім'я	2,29	2,95	1	1
Пізнання	6,61	5,65	8	7
Робота	4,92	5,09	5	6
Щастя інших	7,11	7,13	9	9
Саморозвиток	6,24	6,0	7	8
Кар'єра	4,73	4,73	4	5
Друзі	3,32	4,16	2	4
Задоволення	5,67	3,09	6	2

У ході дослідження встановлено, що юнаки і дівчата не мають вагомих розбіжностей.

На першому місці, як у юнаків, так і у дівчат, знаходиться цінність щасливого сімейного життя, духовної і фізичної близькості з коханою людиною. На другому місці у дівчат виявлена наявність добрих та відданих друзів, а у юнаків задоволення (повнота та емоційна насиченість життя). На третьому – визначені, як у юнаків, так і у дівчат, гроші (матеріально забезпечене життя). Останнє місце у всіх займає щастя інших людей.

Третьою методикою, як зазначалось раніше, була «Полярні профілі». У дослідженні використовувався варіант, запропонований Н.Бутиною [5].

Перевага цієї методики полягає у тому, що за її допомогою є можливість здійснити самостійно вибір особистісних якостей для оцінки з боку експериментатора.

Результати полярних профілів старшокласників подані нижче у таблиці 3.

Таблиця 3.

Середні рангові показники полярних профілів у ранній юності.

№	Назва шкал	Середні значення		Ранг	
		Дівчата	Юнаки	Дівчата	Юнаки
1	Відкритість	7,84	7,18	2	3
2	Інтелект	6,8	7,66	11	1
3	Емоційна стійкість	7,18	6,43	8	12
4	Домінування	7,03	6,68	10	9
5	Імпульсивність	5,11	4,75	16	16
6	Сумлінність	7,13	6,00	9	13
7	Сміливість	7,23	6,89	6	6
8	М'якість	7,57	6,55	3	10
9	Підозрілість	5,73	5,23	15	15
10	Непрактичність	5,94	5,75	13	14
11	Дипломатичність	5,81	6,96	14	5
12	Спокійність	7,2	6,52	7	11
13	Схильність до нового	8,48	7,25	1	2
14	Незалежність	6,63	6,77	12	7
15	Самоконтроль	7,27	6,75	5	8
16	Збудженість	7,39	6,98	4	4

Ці дані свідчать про те, що дівчата схильні оцінювати себе як більш прямолінійними та сумлінними (висока нормативність поведінки) та більш чутливими. Юнаки ж оцінюють себе більш інтелектуально розвинутими, твердими та суворими, більш консервативними, дипломатичними, поміркованими. Дівчата в більшій мірі м'які, спокійні, схильні до самоконтролю. Незалежність та дипломатичність більш притаманні юнакам.

Лінійна кореляція, використана нами у дослідженні, дозволила виявити зв'язки та вплив одного явища на інше. Коефіцієнт кореляції визначався по Пірsonу.

Отже, ми виявили ті змістовні характеристики Я-концепції юнаків і дівчат, що впливають та пов'язані в динаміці з процесом особистісного самовизначення у ранньому юнацькому віці.

За результатами дослідження встановлено, що успішність особистісного самовизначення у юнацькому віці взаємопов'язана з усвідомленням себе як самостійної, незалежної від думки оточуючих особистості, самооцінки розвитку вольових сторін, своєї привабливості та інтелектуального розвитку.

Розбіжність між юнаками та дівчатами у змістовних характеристиках Я-концепції, що впливають на їхнє особистісне самовизначення виявилось в ступені значущості групи позитивних, соціально бажаних особистісних якостей, для юнаків більш значущими, ніж для дівчат в особистісному самовизначенні є усвідомлення себе як носія таких позитивних характеристик, як справедливість, чуйність, доброта.

Таким чином, проведене емпіричне дослідження дозволило зробити наступні **висновки**:

1. Рушійними силами розвитку особистості в ранньому віці є показники особистісного самовизначення в цьому віці, а саме: наявність цілей в житті, загальне переконання в тому, що людина здатна контролювати своє життя, вільно приймати рішення та втілювати їх у своє життя, сприйняття себе як особистості, схвалювати себе в цілому.

2. Існує взаємозв'язок між Я-концепцією в ранній юності та процесом особистісного самовизначення. Від особливостей самосприйняття певних змістовних характеристик Я-концепції залежить успішність особистісного самовизначення.

3. Особистісними характеристиками, які впливають на успішність самовизначення є усвідомлення себе як самостійної, незалежної від думки інших особистості. Успішність особистісного самовизначення дівчат передбачає приписання собі спрямованості на себе, схильності до конкуренції та прагнення до домінування і успіху. Для юнаків вона пов'язана з усвідомленням себе як впевненої в собі людини, енергійної, діяльної, з певними діловими якостями: сміливість, схильність до ризику, завзятість, дипломатичність, чіткий розрахунок. Також має значення емоційно-вольова сторона особистості. Це – самоконтроль, самодисципліна та емоційна стійкість.

4. Розбіжність в отриманих показниках між юнаками та дівчатами у змістових характеристиках Я-концепції, що впливають на їхнє особистісне самовизначення, виявилась в ступені значущості групи позитивних, соціально-значущих якостей особистості. Для юнаків більш значущими є усвідомлення себе як носія таких позитивних характеристик, як справедливість, чуйність і доброта.

Таким чином, отримані результати вказують на необхідність розробки корекційної програми, спрямованої на прискорення успішної самореалізації та особистісного самовизначення у юнаків та дівчат.

Резюме

Изучение проблемы в разных аспектах позволило установить, что личностное самоопределение является одним из новообразований ранней юности. Оно связано с формированием внутренней позиции и с осознанием себя как члена общества.

Методологические основы психологического подхода к проблеме самоопределения раскрыты выдающимся психологом XX столетия С.Л.Рубинштейном в контексте проблемы детерминации через призму «внешние причины действуют через внутренние условия». В этом контексте самоопределение выступает как самодетерминация.

На основе полученных данных установлено:

1. Движущими силами развития личности в ранней юности являются такие показатели личностного самоопределения, как наличие целей в жизни, убеждение, что человек способен контролировать свою жизнь, принимать решения и внедрять их, воспринимать себя как личность.

2. Установлена взаимосвязь между Я-концепцией и личностным самоопределением в ранней юности.

3. Личностное самоопределение у юношей связано с осознанием себя как уверенного, энергичного человека с определенными деловыми качествами. В то время, как девочки предпочитают направленность на себя, склонность к конкурентности, стремятся к доминированию и успеху.

Знание этих особенностей и внедрение их в жизнь направлено на более быстрое психическое развитие и личностное саморазвитие старшеклассников.

Література:

1. Абульханова – Славская К.А. Деятельность и психология личности. – М., Наука, 1980. – 335 с.

2. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. М., Просвещение, 1968. – 278 с.

3. Божович Л.И. Этапы формирования личности в онтогенезе // Вопросы психологии, 1979. - № 4. – С. 23-29.

4. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание. – М., 1986. – 397 с.

5. Битянова Н.Р. Психология личностного роста. – М., 1995. – 378 с.

6. Дубровина И.В., Круглов Б.С. Психологические аспекты ценностных ориентаций и интересов учащихся // Ценностные ориентации и интересы школьников. -1983. – С. 27 – 36.
7. Мудрик А.В. Современный старшеклассник: проблемы самоопределения. – М., 1977. – 227 с.
8. Реан А.А., Коломинский Я.Л. Социальная и педагогическая психология. СПб.: Питер, - 1998. – 416 с.
9. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – М., Просвещение, 1976. – 768 с.
10. Сафин В.Ф., Ников Г.П. Психологический аспект самоопределения // Психологический журнал, 1984. - № 4. – С. 65 – 74.
11. Формирование личности старшеклассника / Под ред. И.В.Дубровиной. – М., 1989. - 181 с.
12. Эриксон Э.Идентичность: юность и кризис / Под ред. Толстых А.В. – М., 1996. – 263 с.

